

بررسی عوامل موثر در اقدام به تقلب دانشجویان

دکتر اکبر علیوردی نیا*، صالح صالح نژاد

گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه مازندران

(تاریخ دریافت: ۹۱۰۲۰۱، تاریخ پذیرش: ۹۱۰۷۳۰)

چکیده

زمینه: اهمیت شناخت عوامل تأثیرگذار و راه کارهای جلوگیری از گسترش تقلب موجب شدت گرفتن موجی از تحقیقات علمی با تمرکز بر ادبیات مرتبط با ادراکات دانشجویان از هزینه‌ها و منافع تقلب شده است. در پژوهش حاضر علاوه بر مطالعه میزان شیوع سه بعد تقلب در امتحانات، تقلب در نگارش مطالب علمی، تقلب در تکالیف کلاسی، با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی عوامل تأثیرگذار مرتبط با تصمیمات عقلانی دانشجویان برای مشارکت در تقلب بررسی می‌شود.

روش کار: جمعیت تحقیق حاضر دانشجویان دختر و پسر دانشگاه ارومیه بوده است، که به روش پیمایشی و شیوه نمونه‌گیری طبقه‌بندی ساده، با استفاده از پرسشنامه‌های خود-اجرا در میان نمونه آماری ۴۰۸ نفری از دانشجویان هشت دانشکده این دانشگاه به اجرا درآمده است. ابزار پژوهش نیز پرسشنامه محقق ساخته سنجش میزان و متغیرهای انتخاب عقلانی موثر بر مشارکت در تقلب می‌باشد.

یافته‌ها: یافته‌های توصیفی پژوهش نشان می‌دهد میزان انواع سه‌گانه تقلب و متغیر کلی تقلب در میان دانشجویان در حد پایین می‌باشد. علاوه بر آن، تقلب در جلسات امتحانی رایج‌ترین نوع تقلب در میان آنان بوده است. نتایج استنباطی نیز حکایت از آن دارند که در حالی که از میان متغیرهای انتخاب عقلانی دو متغیر میزان منافع تقلب و فرصت‌های انحرافی، با تقلب رابطه‌ای مستقیم و معنادار دارند، میان متغیر باورهای اخلاقی دانشجویان با میزان وقوع تقلب رابطه‌ای معکوس و معنی‌دار وجود دارد.

نتیجه‌گیری: افزایش منافع حاصل از تقلب و نبود مواضع پیش‌گیرانه موجب گسترش تقلب در میان دانشگاهیان شده است. با این حال، به نظر می‌رسد گسترش و تقویت اخلاقیات علمی منسجم در سطح دانشگاه علاوه بر کاهش انگیزش‌های فردی و تقویت باورهای اخلاقی در سطح خرد، می‌تواند موجب تقویت سیاست‌گذاری‌های کلان و ساختاری دانشگاهی برای جلوگیری از گسترش تقلب شود.

کلید واژه‌ها: تقلب دانشجویی، دزدی علمی، فریبکاری علمی، کج‌رفتاری دانشگاهی، هزینه‌ها و منافع تقلب.

سرآغاز

برای بالا بردن جایگاه و موقعیت‌های فردی در خارج از قوانین محسوب می‌شود، با این وجود، این امر واقعیتی از زندگی خیلی از نهادهای امروزی می‌باشد. توجه بسیاری از پژوهش‌های تجربی و نظری به‌منظور بررسی عوامل، پیامدها و راه کارهای جلوگیری از تقلب، می‌تواند گواهی بر اهمیت و گستردگی این مسئله باشد (۲ و ۳). اگرچه اغلب، شاید تفاوت‌های روش‌شناختی و مفهومی موجب اختلاف نظر پژوهش‌گران راجع به توافق بر سر نرخ‌های مربوط به رفتارهای متقلبانانه

تقلب دانشگاهی^۱، نمایش غیر واقعی یک شخص از دانش فردی خویش یا وانمود کردن خویش به‌مثابه فردی باسواد و آگاه با استفاده از راه‌ها و شیوه‌های دروغین و فریب‌آمیز تعریف شده است (۱).

علی‌رغم آنکه تقلب اقدامی خودخواهانه و غیر اخلاقی

* نویسنده مسؤول: نشانی الکترونیکی: aliverdinia@umz.ac.ir

در سیر تحول تاریخی‌اش به تدریج صیقل یافته و امروزه با نام نظریات انتخاب عقلانی^۵ معرفی می‌گردد. امروزه نظریه‌های انتخاب عقلانی با عاریت گرفتن، در قالب واژه‌هایی مانند فرصت‌ها، هزینه‌ها، سودها و فایده‌ها سخن می‌گویند، از یک معنا، رهیافت اقتصادی، چرخه‌ای کامل از ۲۰۰ سال موقعیت کلاسیک را به ارمغان آورده که رفتار فرد محصول محاسبه میزان گنج و رنج و سود و زیان است (۱۶).

مدل رفتاری تئوری انتخاب عقلانی (۱۷ و ۱۸) انسان‌ها را فاعلان عاقلی می‌داند که به شیوه‌ای که مطابق و موافق با ارزیابی‌های شخصی‌شان از منفعت مورد انتظارشان^۶ می‌باشد، عمل می‌کنند. این ارزیابی‌ها مبتنی بر ادراکات موقعیت محور^۷ از هزینه‌های مورد انتظار (نظیر مجازات‌ها) و انگیزه‌های (نظیر هیجانات) مشارکت در یک رفتار خاص می‌باشد (۱۹). بدین معنی، همه رفتارهای انحرافی تابعی از محاسبات ذهنی افراد از هزینه‌ها و منافع هم‌بسته با عواقب ادراک شده‌ی آن رفتار در قالب شرایط موقعیتی آن عمل است (۱۴). تحت این شرایط، مجموعه نسبتاً پیچیده‌ای از محاسبات و تصمیم‌گیری‌ها قابل تصور است که راه را به سوی آزمون چگونگی عملکرد فرایندهای موقعیتی و ادراکی - شناختی^۸ مؤثر بر رفتارهای انحرافی منتهی می‌سازد. بدین‌سان، هر وقت فرد بر اساس محاسبات ذهنی‌اش در قالب انواع موقعیت‌ها بدین نتیجه برسد که منافع حاصل از انحراف به مراتب بیشتر و منتفع‌تر از هزینه‌های آن است، دست به مشارکت در چنین اعمالی می‌زند.

کاربست بینش انتخاب عقلانی بر رفتارهای متقابلانه دانشگاهی بر اهمیت منافع حاصل از تقلب همانند اجتناب از کار و تلاش، دستیابی به نمرات بالاتر، تحمل کم‌تر فشار و استرس و یا صرفه‌جویی در زمان (۲۰)، در نقطه مقابل هزینه‌هایی مانند احتمال توقیف شدن یا محروم شدن از سواد دانش مورد نیاز برای کسب موفقیت‌های آتی تاکید دارد. بدین معنا، نظریه انتخاب عقلانی عنوان می‌کند که افراد تصمیم‌گیری راجع به مشارکت یا عدم مشارکت در تقلب را بر پایه ملاک‌ها و باورهای اخلاقی^۹ فردی‌شان در قالب موقعیت‌های انحرافی - که پاداش‌ها و هزینه‌هایی را متعاقباً برای آنان به همراه دارد - به انجام می‌رسانند. از این‌رو آزمون

می‌شود (۴). با این حال، بخش وسیعی از پژوهش‌گران بر این باورند که تقلب در آموزش عالی مسئله‌ای جدی و پر اهمیت است (۲ و ۵). به‌عنوان مثال، پژوهش‌های دانشگاهی اخیر نشان داده‌اند که بیش از ۶۰ درصد دانشجویان حداقل چند مورد از مشارکت در رفتارهای متقابلانه را در طول تحصیل‌شان در دانشگاه گزارش کرده‌اند (۶، ۷ و ۸).

مشارکت در تقلب متأثر از انواع عوامل گوناگون جمعیت‌شناختی، فردی و موقعیتی می‌باشد (۹ و ۱۰). بدین خاطر مطالعه دقیق و همه جانبه تقلب، نیازمند دانش‌های پشتیبان و بین رشته‌ای^۲ است. نوسانات موجود در هم‌بستگی میان عوامل گونه‌گون با میزان تقلب موجب شده که در یکی از تحقیقات نرخ شیوع این پدیده دانشگاهی از ۹ الی ۹۵ درصد گزارش شود (۱۱). هم‌چنین در کنار عوامل تاثیرگذار بر وقوع این پدیده، نوع تقلب مورد بررسی نیز بر میزان گزارش آن در مطالعات علمی تاثیرگذار بوده است. یکی از پژوهشگران در یک مطالعه مفصل از تقلب دانشگاهی، بدین نتیجه رسیده که در حالی که ۵۰ درصد از دانشجویان در نوشتن تکالیف کلاسی‌شان تقلب کرده‌اند، میزان تقلب آنان در سر جلسات امتحانی ۳۳ درصد بوده است (۱۲).

در مجموع، یافته‌های در دسترس به‌طور مستمر نشان می‌دهند که میزان این نوع از کج‌رفتاری دانشگاهی در میان دانشجویان آموزش عالی در سطح بالایی قرار دارد (۷ و ۱۳). از آن‌جایی که شیوع تقلب توان بالقوه‌ای در ایجاد محدودیت‌های بزرگ در شکوفایی استعدادهای فردی و نهادی دارد، نایستی با این مسئله همانند شکلی ناچیز و کم اهمیت از رفتارهای انحرافی برخورد شود (۱۴). اهمیت شناخت عوامل تاثیرگذار و راه‌کارهای جلوگیری از گسترش تقلب موجب شدت گرفتن موجی از تحقیقات علمی با رویکردهای متنوع در کشورهای مختلف، به‌ویژه در ایالات متحده آمریکا با تمرکز بر ادبیات و پژوهش‌های مرتبط با ادراکات دانشجویان از هزینه‌ها و منافع تقلب^۳ شده است (۱۵). ادبیات مربوط به هزینه - فایده کنش‌گران ریشه در مکتب اصالت فایده^۴ قرن هجدهم دارد و با کارهای نویسندگانی هم‌چون جرمی بنتهام و سزار بکاریا در قالب مکتب جرم‌شناسی کلاسیک شناخته می‌شود. این دکتترین

با این حال، یافته‌های رگرسیونی بیان‌گر آن بوده‌اند که هر دوی ادراکات موقعیتی از هزینه‌ها و منافع و اعتماد به نفس علمی، از ارتباط معنی‌دار با انگیزه دانشجویان برای دزدی ادبی برخوردار می‌باشند.

با توجه به کمبود تحقیقات جامعه‌شناختی پیرامون تقلب (۲۱) و توصیفی بودن اکثر مطالعات انجام شده، این تحقیق درصدد آزمون تاثیر متغیرهای انتخاب عقلانی بر مشارکت دانشجویان در تقلب دانشگاهی می‌باشد. علاوه بر آن، میزان شیوع سه نوع تقلب بر حسب جنس پاسخ‌گویان نیز گزارش خواهد شد. انجام این پژوهش علاوه بر نشان دادن میزان و نوع تقلب رایج در میان دانشجویان، موجب فهم عوامل مهم و تاثیرگذار مبتنی بر گزاره‌های انتخاب عقلانی بر بروز تقلب می‌شود.

روش

این تحقیق به روش پیمایشی و در میان دانشجویان دانشگاه ارومیه (جمعیت تحقیق = ۱۲۷۳۱ نفر) به انجام رسیده است. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته می‌باشد. حجم نمونه نیز بر اساس برآورد دواس از حجم نمونه، حجم نمونه‌ای ۴۰۰ نفری برای جمع‌آوری اطلاعات مناسب در نظر گرفته شد (۲۲). با این حال، به دلایل گوناگون که موجب ایجاد پرسشنامه‌های مخدوش می‌شود، ۵ درصد بر این میزان افزوده شد و تعداد ۴۱۰ پرسشنامه در میان دانشجویان هشت دانشکده این دانشگاه در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹ توزیع گردید. لازم به ذکر است، در تحلیل نهایی، داده‌های مربوط به ۴۰۸ نفر (۲۱۲ دختر و ۱۹۶ پسر) مورد تجزیه قرار گرفت. بنابر ماهیت تحقیق حاضر، این پرسشنامه علاوه بر اطلاعات جمعیت‌شناختی، از هشت متغیر مستقل (فرصت انحرافی^{۱۳}، باورهای اخلاقی، سرمایه‌گذاری^{۱۴}، خود-کنترلی^{۱۵}، مجازات رسمی^{۱۶}، مجازات غیر رسمی^{۱۷}، پیوستگی^{۱۸} و نیاز منفعت‌گرایانه^{۱۹}) و یک متغیر وابسته (تقلب) تشکیل شده است. افزون بر آن، متغیر وابسته تحقیق شامل سه بعد تقلب در امتحانات^{۲۰}، تقلب در تکالیف کلاسی^{۲۱}، تقلب در نگارش منابع علمی می‌باشد، که در مجموع بر اساس پرسشنامه رایج (۲۰،

نظریه انتخاب عقلانی می‌تواند تأثیر هر یک عوامل شخصی و موقعیتی مهم در فرایندهای تصمیم‌گیری فرد برای انجام تقلب را آشکار سازد. نتایج چنین مطالعاتی علاوه بر توسعه شناخت‌مان از عوامل مهم و معنادار مؤثر بر بروز تقلب، می‌تواند سیاست‌گذاران اجتماعی را برای تدوین برنامه‌های پیش‌گیرانه از این مسئله یاری رساند.

برخلاف حجم نسبتاً وسیع توجهات تئوریک و تجربی که در خارج از کشور در مورد تقلب و تأثیر انتخاب‌های عقلانی بر آن انجام شده، در ایران مطالعه‌ای که مبتنی بر این آزمون باشد، یافت نشد. از این‌رو در اینجا به تحقیقات خارجی اشاره شده است.

محققان تحقیقی را با عنوان خود - کنترلی پایین، انتخاب عقلانی و تقلب دانشجویان، به انجام رسانیده‌اند. (۱۹) یافته‌های این تحقیق، حکایت از ارتباط متوسط بین خود - کنترلی پایین و مشارکت در تقلب داشته‌اند. اما، یک‌سری از معادلات رگرسیونی چندگانه نشان داده که خود - کنترلی پایین - زمانی که اثر سایر متغیرها، به‌ویژه خجالت ادراک شده^{۱۰} کنترل شده - اثر معناداری بر مشارکت دانشجویان در تقلب در امتحانات نداشته است. به این معنا که متغیر - هزینه‌ی - انتخاب عقلانی اثر قوی‌تری در بروز تقلب داشته است.

پژوهشگران، در مقاله‌ای ادراکات دانشجویان از میزان رفتار متقابلانه خودشان و دوستانشان، هم‌راه با احتمال توییح شدن به‌خاطر انجام چنین رفتارهایی و میزان مجازات متناسب با این‌گونه کج‌روی‌ها را بررسی کرده‌اند. (۲۰) نتایج این تحقیق نشان داده است، در حالی که ارتباط بین ادراکات از رفتار همالان با تقلب مستقیم و مثبت بوده، ارتباطی معکوس و منفی بین احتمال توییح‌شدن و مجازات با تقلب در نگارش مطالب علمی^{۱۱} وجود دارد. با این وجود، احتمال توییح‌شدن، اثری بر تقلب در ابعاد تقلب در امتحانات و تکالیف کلاسی، نداشته است.

صاحب‌نظران نیز به آزمون اثر بازدارندگی ادراک شده^{۱۲} و عزت نفس بر تقلب پرداخته‌اند. (۱۴) نتایج تحلیل واریانس این مطالعه، نشان داده که هیچ ارتباط معناداری بین قطعیت و شدت ادراک شده مجازات با انگیزه دانشجویان برای تقلب وجود ندارد.

یافته‌ها

داده‌های متغیر تقلب بر اساس سه بعد ۱- تقلب در جلسات امتحانی ۲- تقلب در انجام تکالیف کلاسی ۳- تقلب در نگارش منابع علمی جمع‌آوری شده است. همچنین، میزان تقلب دانشجویان در هر یک از این ابعاد سه‌گانه، در ۵ گزینه "هرگز" (هیچ‌وقت تقلب نکرده‌ام)، "یکی دو بار"، "۳-۵ بار"، "۶-۹ بار" و "۱۰ بار و بیشتر" مورد سنجش واقع شده است.

جدول شماره یک توزیع‌های فراوانی و درصدی ابعاد سه‌گانه تقلب و متغیر کلی تقلب - بعد از هم‌ارز شدن و رتبه‌بندی شدن - را بر حسب جنس پاسخ‌گویان ارائه می‌دهد. بر پایه داده‌های این جدول، میزان تقلب دانشجویان در سطح کمی (حدود ۸۲ درصد در حد پایین) قرار دارد. این در حالی است که فقط ۳/۲ درصد از دانشجویان میزان مشارکت در تقلب‌شان را در حد بالا گزارش کرده‌اند. همچنین، توجه به میزان فراوانی ابعاد تقلب نشان می‌دهد که متداول‌ترین نوع تقلب در میان دانشجویان، تقلب در جلسات امتحانی (۳۱/۹ درصد از دانشجویان در حد متوسط به بالای چنین رفتاری قرار دارند) بوده است. بعد از تقلب در جلسات امتحانی، تقلب در نگارش منابع علمی (۱۶/۲ درصد از پاسخ‌گویان در حد متوسط به بالا این بعد از تقلب را گزارش کرده‌اند) و سپس تقلب در انجام تکالیف کلاسی (با ۱۲/۹ درصد میزان مشارکت در حد متوسط و بالا) به ترتیب در مرتبه دوم و سوم بر حسب میزان شیوع قرار دارند. تفاوت‌های جنسی در گزارش رفتارهای متقلبان نیز، مبین این مطلب است که با وجود آن‌که شکاف بین انجام تقلب در تکالیف کلاسی در بین پسران و دختران اندک و ناچیز است، پسران هم در کل تقلب و هم در ابعاد سه-گانه تقلب بیش‌تر از دختران این گونه کج‌رفتاری را گزارش کرده‌اند. به‌عنوان مثال، در حالی که حدود ۲۳/۵ درصد از پسران بر اساس میزان مشارکت در کل رفتارهای متقلبان در وضعیت متوسط به بالایی قرار گرفته‌اند، این میزان برای دختران ۱۳/۲ درصد می‌باشد.

۲۳ و ۲۴) از شش گزینه برای سنجش و اندازه‌گیری این مفهوم استفاده شد. به‌غیر از متغیر خود-کنترلی که مبتنی بر طیف لیکرت ۴ گزینه‌ای بوده، سایر متغیرهای مستقل و وابسته این پژوهش بر اساس طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای از اصلا (نمره ۰) تا خیلی زیاد (نمره ۴) مورد سنجش واقع شد. همچنین، اعتبار متغیرهای تحقیق از طریق روش اعتبار محتوا^{۲۳} برای تمامی متغیرهای پژوهش و اعتبار سازه^{۲۴} برای متغیر وابسته برآورد شده است. در روش اعتبار سازه، مفهوم و مقیاس یا سازه‌ی پژوهش بر حسب مطابقت آن با انتظارات نظری صورت می‌گیرد (۲۲). بر اساس آزمون مقایسه میانگین دو گروه، مشاهده شد که میانگین تقلب دانشجویان پسر (در سطح معناداری ۰/۰۴)، بیش‌تر از میانگین مشارکت در تقلب دختران می‌باشد. این یافته منطبق با تحقیقات پیشین (۱۴ و ۲۵) است که نشان داده‌اند پسران بیش‌تر از دختران تقلب کرده‌اند. روایی^{۲۴} پرسشنامه نیز به‌واسطه روش همسازي درونی و با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ پایایی مقیاس‌های تحقیق مورد سنجش قرار گرفت و تمامی مقیاس‌ها از پایایی قابل قبول و بالایی برخوردار بودند. به‌عنوان مثال ضریب آلفای کرونباخ مقیاس‌های تقلب، نیاز منفعت‌گرایانه، خود-کنترلی، باورهای اخلاقی به‌ترتیب ۰/۷۳، ۰/۸۴، ۰/۷۷، ۰/۶۴ به‌دست آمد، روایی پرسشنامه به‌واسطه ضریب آلفای کرونباخ برابر با ۰/۶۷ شد.

پرسشنامه‌های مطالعه حاضر نیز متناسب با حجم هر دانشکده به‌شیوه طبقه‌بندی ساده و بر اساس جنس پاسخ‌گویان در میان آنها توزیع گردید. بعد از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، اطلاعات برای تحلیل ارتباط بین متغیرها وارد نرم افزار SPSS شد که از فرمان فراوانی برای توصیف داده‌ها و فرمان رگرسیون چند متغیره به‌روش جبری^{۲۵} برای آزمون استنباطی بهره گرفته شد. علاوه بر آن، برای دستیابی به شناخت دقیق‌تر ارتباط بین متغیرها، متغیرهای مستقل و وابسته قبل از هرگونه آزمون‌های آماری، هم‌ارز شدند.

جدول ۱: توزیع فراوانی و درصد انواع تقلب بر حسب جنس دانشجویان

جمع	جنسیت		درصد	تعداد	درصد	تعداد	جمع کل	
	دختر	پسر						
۶۸/۱	۲۷۸	۷۶/۹	۱۶۳	۵۸/۷	۱۱۵	پایین	۱۱۵	تقلب در جلسات
۲۲/۱	۹۰	۱۸/۴	۳۹	۲۶/۰	۵۱	متوسط	۵۱	امتحانی
۹/۸	۴۰	۴/۷	۱۰	۱۵/۳	۳۰	بالا	۳۰	
۱۰۰	۴۰۸	۱۰۰	۲۱۲	۱۰۰	۱۹۶	جمع کل	۱۹۶	
۸۷/۰	۳۵۵	۸۷/۷	۱۸۶	۸۶/۲	۱۶۹	پایین	۱۶۹	تقلب در تکالیف
۵/۱	۲۱	۶/۱	۱۳	۴/۱	۸	متوسط	۸	کلاسی
۷/۸	۳۲	۶/۱	۱۳	۹/۷	۱۹	بالا	۱۹	
۱۰۰	۴۰۸	۱۰۰	۲۱۲	۱۰۰	۱۹۶	جمع کل	۱۹۶	
۸۳/۸	۳۴۲	۸۶/۳	۱۸۳	۸۷/۱	۱۵۹	پایین	۱۵۹	تقلب در نگارش
۱۴/۰	۵۷	۱۲/۳	۲۶	۱۵/۸	۳۱	متوسط	۳۱	علمی
۲/۲	۹	۱/۴	۳	۳/۱	۶	بالا	۶	
۱۰۰	۴۰۸	۱۰۰	۲۱۲	۱۰۰	۱۹۶	جمع کل	۱۹۶	
۸۱/۹	۳۳۴	۸۶/۸	۱۸۴	۷۶/۵	۱۵۰	پایین	۱۵۰	کل تقلب
۱۵/۰	۶۱	۱۱/۳	۲۴	۱۸/۹	۳۷	متوسط	۳۷	
۳/۲	۱۳	۱/۹	۴	۴/۶	۹	بالا	۹	
۱۰۰	۴۰۸	۱۰۰	۲۱۲	۱۰۰	۱۹۶	جمع کل	۱۹۶	

تقلب مربوط به متغیرهای خارج از دامنه نظریه انتخاب عقلانی می‌باشند. از میان سه متغیری که تأثیری معنادار بر متغیر وابسته دارند، به ترتیب متغیرهای نیاز منفعت‌گرایانه با ضریب بتای حدود ۳۱ درصد و فرصت انحرافی با ضریب بتای حدود ۲۱ درصد، قوی‌ترین و ضعیف‌ترین متغیرهای پیش‌بینی‌کننده مشارکت در تقلب هستند. متغیر باورهای اخلاقی نیز با ضریب بتای حدود ۲۲- درصد با رفتارهای متقلبانانه رابطه‌ای معکوس دارد، بدین معنا که با ضعف باورهای اخلاقی دانشجویان، میزان مشارکت آنان در تقلب افزایش پیدا می‌کند.

یافته‌های جدول شماره دو نیز، نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه برای تبیین تقلب دانشجویان را به‌روشنی جبری به نمایش می‌گذارد. بر اساس همین جدول، ضریب هم‌بستگی چند متغیره معادل ۵۶ درصد به‌دست آمده، که نشان دهنده این است که سه متغیر نیاز منفعت‌گرایانه، باورهای اخلاقی و فرصت انحرافی، به‌طور هم‌زمان با تقلب دانشجویان دارای هم‌بستگی دارند. همچنین، ضریب تعیین این مدل معادل ۳۱ محاسبه شده است، بدین معنا که ۳۱ درصد از تغییرات تقلب دانشجویان توسط این سه متغیر تبیین می‌شود. مابقی عوامل تبیین‌کننده

جدول شماره ۲: آماره‌های تحلیل رگرسیون چندگانه برای تبیین تقلب

منغیر	B	Beta	T	Sig
نیاز منفعت‌گرایانه	۰/۲۹۴	۰/۳۰۸	۶/۶۶	۰/۰۰۰
باورهای اخلاقی	-۳/۶۳۲	-۰/۲۱۸	-۴/۵۷	۰/۰۰۰
فرصت	۰/۱۸۰	۰/۲۰۸	۴/۰۷	۰/۰۰۰

$R = ۰/۵۶۱$ $R^2 = ۰/۳۱۵$ $Sig = ۰/۰۰۰$ $F = ۲۲/۹$

بحث

سؤال از غیراخلاقی بودن، چپستی، چرایی و راه‌های جلوگیری از وقوع تقلب همواره به یکی از اهداف پژوهش‌های کمی و کیفی معاصر تبدیل شده است. علی‌رغم توجه و انجام تحقیقات گوناگون در بیشتر کشورهای جهان - به ویژه کشورهای توسعه یافته - هنوز در ایران اجماع نظر جامعی راجع به اهمیت تقلب و ضرورت انجام تحقیقات علمی برای تبیین و به تبع آن اجرای سیاست‌های پیش‌گیرانه از وقوع این مهم در خوش‌بینانه‌ترین حالت در وضعیت ضعیفی قرار دارد. با این حال اکثر گزارش‌های انجام شده حکایت از آن دارند که تقلب دانشگاهی پدیده‌ای گسترده و در حال افزایش می‌باشد. بدین خاطر، هدف این مطالعه علاوه بر بررسی میزان شیوع انواع تقلب، فهم چرایی شیوع تقلب در میان دانشجویان بوده است. با توجه به حجم اندک و بنیه ضعیف تحقیقات تبیینی و به‌خصوص تحقیقات مبتنی بر کاربست نظریات جرم‌شناختی، نظریه انتخاب عقلانی برای تشریح این پدیده مطلوب در نظر گرفته شد. بر این اساس، متغیر کلی تقلب بر اساس متغیرهای هشت‌گانه انتخاب عقلانی مورد آزمون قرار گرفت که نتایج ذیل بر اساس مدل رگرسیونی به دست آمد:

فرضیه‌ای که ارتباط مستقیم بین افزایش نیازهای منفعت‌گرایانه با رفتارهای متقلبانه را پیش‌بینی کرده بود، تأیید شد. بدین‌سان که هر چقدر بر میزان منافع حاصل از تقلب افزوده شود، تقلب به‌علت عاقلانه و پر سود بودنش افزایش می‌یابد. این یافته در راستای تحقیقاتی (۱، ۸، ۲۰ و ۲۴) می‌باشد که عنوان کرده‌اند، دانشجویان عمدتاً تقلب را برای به دست آوردن نمرات خوب، تحمل استرس کم‌تر، صرفه‌جویی در زمان و سایر منافع حاصل از انجام تقلب در مقابل عواقب و هزینه‌های کم یا بلند مدت آن انجام می‌دهند. منافع حاصل از تقلب می‌تواند متأثر از هر دوی عوامل فردی - شخصیتی (همانند بالا بردن موقعیت فردی) و موقعیتی (نظیر فشار خانواده برای گرفتن نمرات خوب) باشد.

بر اساس نظریه انتخاب عقلانی، علاوه بر نیازهای شخصی، موقعیت‌های منحرفانه نیز مسیرهای منتهی به عقلانیت کنش‌های انسانی را تعیین می‌بخشد. به عبارتی دیگر، مطابق با

این نظریه، رفتارهای انحرافی تابعی از تلاش‌های افراد برای بیشینه‌سازی منافع شخصی بر اساس محاسبات ذهنی‌شان از هزینه‌ها و منافع هم‌بسته با عواقب ادراک شده‌ی آن رفتار در قالب موقعیت‌های گوناگون می‌باشد. این فرضیه در مطالعه حاضر تأیید شد. این یافته قبلاً در تحقیقی که توسط سایر پژوهش‌گران (۱۴) به انجام رسیده، نیز تأیید شده است. بدین‌سان که، با افزایش موقعیت‌های گوناگون عینی، ذهنی، ادراکی و ... انحرافی بر تمایل دانشجویان به تقلب افزوده می‌شود. موقعیت‌های انحرافی می‌تواند تحت تأثیر عوامل گوناگون از قبیل نحوه چینش صندلی‌ها در ساعات امتحانی، نگرش دانشجویان به تقلب، نظارت اساتید بر امتحانات و غیره باشد.

در نهایت، نتایج این مطالعه ارتباط معکوس و منفی را بین باورهای اخلاقی دانشجویان و میزان تقلب آنان را نشان می‌دهد. بدین معنا که، دانشجویان دارای باورهای اخلاقی ضعیف‌تر، میزان مشارکت بالایی در تقلب را گزارش کرده‌اند. باورهای اخلاقی، اعتقاد فرد به هنجارهای اجتماعی و رعایت قوانین است. بدین خاطر، فردی که خود را تحت تاثیر اعتقادات معمول در جامعه نبیند، هیچ وظیفه اخلاقی برای هم‌نوا بودن و رعایت قوانین در نظر نمی‌گیرد (۲۶). بر پایه مفروضات نظریه انتخاب عقلانی، باورهای اخلاقی به‌مثابه فیلترهای رفتاری عمل می‌کنند. بدین‌گونه که قوی‌تر شدن باورهای اخلاقی، هزینه‌های مشارکت در تقلب را برای دانشجویان افزایش می‌دهد. در نقطه مقابل این وضعیت، باورهای اخلاقی ضعیف‌تر قرار دارد که با سرپیچی از قوانین اجتماعی، فرد را در مسیرهای عقلانی مخالف با هنجارهای جمعی و مشروع جامعه قرار می‌دهد. چنین وضعیتی، مشارکت در رفتارهای متقلبانه را حق بدیهی و طبیعی هر فردی به‌منظور منتفع شدن از مزایای بیشتر آکادمیک و اجتماعی، حتی به بهای فریب‌کاری و غیر اخلاقی بودن آن به حساب می‌آورد. تحقیقات گذشته (۲۷) از آن رو که نشان داده‌اند اخلاقیات ضعیف‌تر مساوی با افزایش انحرافات اجتماعی می‌باشند، مؤید یافته تحقیق حاضر می‌باشند.

در مجموع، نظریه انتخاب عقلانی تقلب دانشگاهی را حد متوسطی تبیین می‌کند، از آنجایی که در ایران تحقیقات مبتنی

مفید برای نیازهای اجتماعی بنیان‌گذاری شده باشد، می‌تواند به‌مثابه راه‌کاری به‌منظور کاهش انگیزه دانشجویان برای شرکت در تقلب واقع شود. علاوه بر آن، گسترش و تقویت فرهنگ دانشگاهی می‌تواند تقویت هنجارهای دانشگاهی در سطح کلان و باورهای اخلاقی در سطح خرد را به ارمغان بیاورد، امری که در نهایت مشارکت در تقلب را در محاسبات دانشجویان رفتاری پر هزینه و غیر عقلانی جلوه می‌دهد. افزون بر آن، بهره‌گیری از تکنیک‌های آموزشی و اعمال مجازاتی برای تأدیب دانشجویان انگیزه‌دار می‌تواند موقعیت‌های انحرافی پیش‌روی دانشجویان را به‌مراتب کاهش دهد.

واژه‌نامه

1. Academic Cheating	تقلب دانشگاهی
2. Interdisciplinary	بین رشته‌ای
3. Costs and benefits of Cheating	هزینه‌ها و منافع تقلب
4. Hedonism School	مکتب اصالت فایده
5. Rational Choice Theories	نظریات انتخاب عقلانی
6. Expected Utility	منفعت مورد انتظار
7. Situation-Specific Perceptions	ادراکات موقعیت محور
8. Perceptual- Cognitive	ادراکی-شناختی
9. Moral beliefs	باورهای اخلاقی
10. Anticipated Shame	شرم پیش‌بینی شده
11. Paper Cheating	تقلب در نگارش مطالب علمی
12. Perceptual Deterrence	باز دارندگی ادراکی
13. Deviant Opportunity	فرصت انحرافی
14. Material Consideration	سرمايه‌گذاري
15. Self-Control	خود-کنترلی
16. Formal Sanction	مجازات رسمی
17. Informal Sanction	مجازات غیر رسمی
18. Attachment	پیوستگی
19. Utilitarian Need	نیاز منفعت‌گرایانه
20. Exams Cheating	تقلب در امتحانات

بر کاربست نظریات گوناگون علمی برای تشریح تقلب در حد به‌مراتب پایین‌تر از سایر موضوعات می‌باشد، لازم است توجه بیشتری برای تشریح این پدیده از منظر سایر بینش‌ها انجام شود. از دیگر محدودیت‌های این تحقیق می‌توان به اجرایی شدن آن به‌روشن پیمایشی اشاره کرد. اولین ضعف روش‌های پیمایشی در این است که احتمال داده می‌شود که دانشجویان هنگام ارائه گزارش درباره رفتارهای‌شان، محافظه‌کارانه رفتار می‌کنند، بدین معنا که گزارش واقعی از میزان مشارکت‌شان در رفتارهای متقلبانه را نشان نمی‌دهند. دومین ضعف مطالعات پیمایشی نیز این است که شاید به اشتباه فرض بر این می‌گیرند که دانشجویان تقلب و انواع آن را به‌طور کامل و دقیق می‌شناسند و به‌همین جهت، میزان و شیوع آن را به‌خوبی گزارش خواهند کرد، از این‌رو، تحقیقات آتی بایستی روش‌های کیفی و دارای اعتبار زیاد را مورد توجه بیشتری قرار دهند.

نتیجه‌گیری

نظریات انتخاب عقلانی مدعی‌اند که انسان‌ها به‌رغم انواع محدودیت‌های زمانی، اطلاعاتی و موقعیتی، موجوداتی عاقل و کنشگر و توانا به محاسبه انواع هزینه‌ها و پاداش‌های یک عمل بر حسب انواع موقعیت‌ها هستند. بر این اساس تقلب رفتاری محسوب می‌شود که پس از هزینه-فایده کردن فرد بر حسب نیازها و فرصت‌های پیش‌ارویش اتفاق می‌افتد. تاکید هم‌زمان نظریات انتخاب عقلانی بر فرد-محوری و فرصت - محور بودن عوامل تأثیرگذار بر بروز تقلب در میان دانشگاهیان، می‌تواند این نظریه را نسبت به سایر نظریات علمی برخوردار و مجهز به دلالت‌های سیاستی سریع و قاطع بکند. بر این اساس، مدیران و سیاست‌گذاران دانشگاهی با مد نظر قرار دادن عوامل انگیزشی و موقعیتی‌ای که منافع حاصل از تقلب را در محاسبات فردی به‌مراتب بیشتر از هزینه‌های نزدیک و بلند مدت آن می‌کنند، می‌توانند رویه‌هایی را برای کاهش یا جلوگیری از افزایش آن در محیط‌های علمی اتخاذ کنند. به‌نظر می‌رسد ایجاد و تشویق بسترهای فرهنگی دانشگاهی‌ای که به‌جای تأکید بر کارویژه‌های دبستانی‌ای همانند تمرکز و تشویق صرف دانشجویان بر گرفتن و بالا بردن نمرات درسی، بر پرورش استعداد‌های متناسب و

- deterrent strategies. *Journal of Marketing Education* 20 (3): 188-199.
9. Stone TH, Jawahar IM, Kisamore JL (2010). Predicting academic misconduct intentions and behavior using the theory of planned behavior and personality. *Basic and Applied Social Psychology* 32: 35-45.
10. Burrus RT, McGoldrick K, Schuhmann PW (2007). Self-reports of student cheating: Does a definition of cheating matter?. *Journal of Economic Education* 38(1): 3-16.
11. Whitley BE (1998). Factors associated with cheating among college students: A review. *Research in Higher Education* 39: 235-274.
12. Chapman KJ, Davis R, Toy D, Wright L (2004). Academic integrity in the business school environment: Ill get by with a little help from my friends. *Journal of Marketing Education* 26(3): 236-249.
13. McCabe DL, Trevino LK (1996). What we know about cheating in college: Longitudinal trends and recent developments. *Change* 28: 28-33.
14. Ogilvie J, Stewart A (2010). The integration of rational choice and self-efficacy theories: A situational analysis of student misconduct. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology* 43(1): 130-155.
15. Bunn D, Caudill S, Gropper D (1992). Crime in the classroom: An economic analysis of undergraduate student cheating behavior. *Research in Economic Education* 23: 197-207.
۱۶. ویلیامز فرانک‌پی، مک‌شین ماری‌لین‌دی. ترجمه حمیدرضا ملک محمدی. نظریه‌های جرم‌شناسی. چاپ سوم. نشر میزان. ۱۳۸۸: ۲۴۲.
17. Cornish DB, Clarke RV (1987). Understanding crime displacement: An application of rational choice theory. *Criminology* 25: 933-947.
21. Home Work Cheating   تقلب در تکالیف کلاس
22. Content Validity   اعتبار محتوا
23. Construct Validity   اعتبار سازه
24. Reliability   روایی
25. Enter   جبری
- منابع**
1. Tas Y, Tekkaya C (2010). Personal and contextual factors associated with students' cheating in science. *The Journal of Experimental Education* 78: 440-463.
۲. خامسان احمد، امیری محمدرضا. بررسی تقلب تحصیلی در میان دانشجویان دختر و پسر. اخلاق در علوم و فناوری، ۱۳۹۰. سال ششم شماره ۱: ۵۳-۶۱.
3. DeAndrea DC, Carpenter C, Shulman H, Levine TR (2009). The relationship between cheating behavior and sensation-seeking. *Personality and Individual Differences* 47: 944-947.
4. McCabe DL, Bowers W (1994). Academic dishonesty among males in college: A thirty year perspective. *Journal of College Student Development* 35: 5-10.
5. Miller A, Shoptaugh C, Wooldridge J (2011). Reasons not to cheat, academic-integrity responsibility, and frequency of cheating. *The Journal of Experimental Education* 79: 169-184.
6. Allen J, Fuller D, Lockett M (1998). Academic integrity: Behaviors, rates, and attitudes of business students toward cheating. *Journal of Marketing Education* 20(1): 41-52.
7. McCabe DL, Trevino LK (1993). Academic dishonesty: Honor codes and other contextual influences. *Journal of Higher Education* 64(5): 522-38.
8. Nonis SA, Swift CO (1998). Deterring cheating behavior in the marketing classroom: An analysis of the effects of demographics, attitudes, and in-class

23. Colnerud G, Rosander, M (2009). Academic dishonesty, ethical norms and learning. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 34(5): 505-517.
24. Yardley J, Rodríguez MD, Bates SC (2009). True confessions?: Alumni's retrospective reports on undergraduate cheating behaviors. *Ethics & Behavior* 19(1): 1-14.
25. Tibbetts SG (1999). Differences between women and men regarding decisions to commit test cheating. *Research in Higher Education* 40(3): 323-342.
۲۶. ممتاز فریده. انحرافات اجتماعی: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها. چاپ سوم. انتشارات سهامی انتشار. ۱۳۸۱: ۱۱۹.
27. Beckman R, Paternoster R, Ward S (1992). The rationality of sexual offending: Testing a deterrence/rational choice conception of sexual assault. *Law & Society Review* 26(2): 343-372.
18. Paternoster R, Simpson S (1996). Sanction threats and appeals to morality: Testing a rational choice model of corporate crime. *Law & Society Review* 30(3): 549-584.
19. Tibbetts SG, Myers DL (1999). Low self- control, rational choice, and student test cheating. *American Journal of Criminal Justice* 23(2): 179-200.
20. Megehee CM, Spake DF (2008). The impact of perceived peer behavior, probable detection and punishment severity on student cheating behavior. *Marketing Education Review* 18(2): 5-19.
21. Khodaie E, Moghadamzadeh A, Salehi K (2011). Factors affecting the probability of academic cheating school students in tehran. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 29: 1587-1595.
۲۲. دواس دی‌ای. ترجمه هوشنگ نایی. پیمایش در تحقیقات اجتماعی. چاپ نهم. نشر نی. ۱۳۷۶: ۷۸.